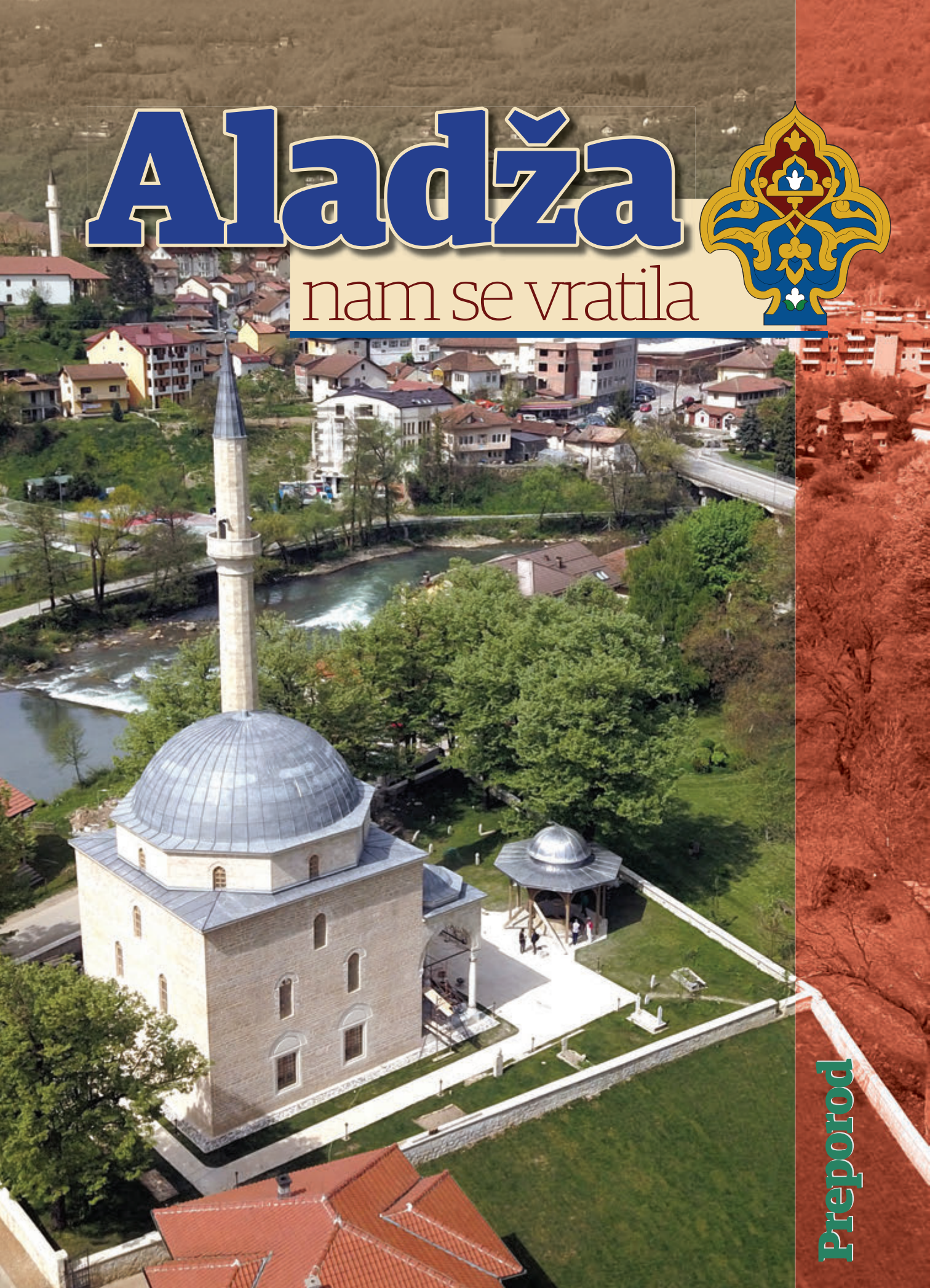

Aladža

nam se vratila

Preporod

„Ovu časnu džamiju i uzvišeni mesdžid sagradio je u ime Uzvišenog Alaha dobrotvor Hasan, sin Jusufov, za ljubav Boga, želeći postići Njegovo zadovoljstvo. Tajni glas izreče joj kronogram: “O vječni (Bože), lijepo primi ovo djelo.”

سفر کردم به شهر ری سیدم لیکن چن خانی
الدعوی کلاسی
کتابه اولیا
۱۰۷۴

Foto: Iz arhive GHB

Putovao sam i u mnoge gradove dohodio,
ali ovakvo mjesto još nisam vidio
Alah mi je pomoćnik i nema
drugog (pomoćnika)

**Ovo je napisao rob (Božji) Evlija
Godine 1074 (= 1664)**

Uvodna riječ

Uz svečano otvaranje ponovno izgrađene Aladža-džamije u Foči, priredili smo ovu brošuru, s namjerom da bude dodatni podsjetnik na važnost obnavljanja našeg bića satkanog, između ostalog, i od naših džamija.

Aladža džamija u strukturi Islamske zajednice u BiH organizaciono pripada džematu Foča, MIZ Foča. Prije agresije na Bosnu i Hercegovinu, 1992.-1995., na području fočanskoga međžlisa živjelo je blizu 21000 Bošnjaka, međutim danas u samom gradu živi tek oko 40 bošnjačkih povratnika.

Prema raspoloživim podacima, do XVIII stoljeća na području koje danas obuhvata MIZ Foča sagrađeno je sedamnaest džamija, devet džamija sa zidanom munarom i osam džamija sa drvenom munarom, dvije medrese, nekoliko mesdžida i turbeta izuzetnih arhitektonskih vrijednosti, te sahat kula. Prema predanju, ovdje je sagrađena tekija nakšibendijskog tarikata prije 1463. godine, a potom Hamza-begov mesdžid 1470./1471. godine, Džafer-begova džamija, oko 1480. godine, Mustafa-pašina džamija 1485.-1496. godine, džamija Sultanije Fatime iz prve polovine 16. stoljeća i Hadži Osmanova džamija iz 1613. godine.

Do početka Drugog svjetskog rata, na području MIZ Foča postojale su trideset i dvije džamije, od čega sedamnaest u samoj gradskoj jezgri Foče, a četnici su tokom Drugog svjetskog rata zapalili dvadeset i jednu džamiju. Preostalih jedanaest džamija kraj rata dočekale u krajnje devastiranom stanju; kasnije su bile obnovljene.

Početkom posljednje agresije na Bosnu i Hercegovinu, od aprila do juna 1992. godine nijedna džamija nije pošteđena razaranja, a kompletna infrastruktura MIZ Foča u potpunosti je uništena.

Aladža džamija, ili džamija dobrotvora Hasana Nazira iz 1449. godine bila je vjerski i kulturno-historijski spomenik

koji je predstavljao simbol grada Foče i remek djelo islamske arhitekture osmanskoga perioda. Od 1950. godine bila je pod zaštitom države. Potpuno je zbrisana s lica zemlje 2. augusta 1992. godine, a fragmenti preostali iza eksplozije razbacani po različitim lokacijama, kako bi devastacija bila nepovratna.

Nakon završetka agresije, prvi fragmenti Aladže pronađeni su 2004., zajedno s ostacima tijela ubijenih Bošnjaka, u masovnoj grobnici na obali Drine. Od tada do 2014. godine, kada su zvanično počeli radovi na rekonstrukciji i ponovnoj izgradnji, Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini se aktivno pripremala za njenu obnovu. Vakufska direkcija Islamske zajednice u BiH se izravno brinula o njenoj obnovi. Uz saradnju i podršku prijatelja, najprije Generalne direkcije vakufa Republike Turske, koja je finansirala sve radove njene izgradnje, ali i drugih, kao što su ambasada SAD u Bosni i Hercegovini, Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika, IRCICA, te brojni drugi čijom zaslugom ona danas, izdignuta iz pepela ponovo krase Foču. Aladža je uvrštena u kulturnu baštinu Bosne i Hercegovine i na listu spomenika svjetske baštine pri UNESCO-u.

U ovoj brošuri koju je za vas pripremila redakcija *Preporoda* naći ćete značajne informacije o njenoj historiji, značaju, i rekonstrukciji, a popratne fotografije smo koristili iz arhiva islamskih informativnih novina *Preporod*, fototeke GHB, arhive Andreja Andrejevića i njegove monografije, te fotoarhivu firme ARHIPLUS, koja je vršila nadzor ponovne izgradnje Aladža džamije.

.....
SENADA TAHIROVIĆ,

.....
GLAVNA I ODGOVORNA UREDNICA *PREPORODA*

Aladža džamija

Foto: Iz arhive GHB

Iz arhive **Preporoda** 31. 12. 1978.

Za vrijeme petovjekovne otomanske vladavine, u osamnaest mjesta Bosne i Hercegovine, podignute su 34 kubeli džamije. Od toga su dvije izgrađene u Foči: džamija Mehmedpaše Kukavice (1761. g.) i Aladža džamija (1550. g.). Bilo je to u ono vrijeme kad je Kodža Mimar Sinan iz Cezare počeo da gradi džamiju sultana Sulejmana u Carigradu, koja sa džamijom sultana Selima II u Jedrenu, predstavlja njegovo remek-djelo. Ovaj vrhunski graditelj, koji je tada već jedanaest godina bio glavni arhitekt Carevine, imao je mnogobrojne učenike. Moglo bi se pretpostaviti da je među njima bio i graditelj Aladže.

Prema Evliji Čelebiji sin Abdulmenagin Ramadan-aga, „gospodar nadaren umjetnošću i vještinom“, neimar koji je prije fočanske ljepotice sagradio dvadesetijednu džamiju, bio je Sinanov učenik. Zanimljivo je da, u podacima koje daje Ahmed Refik o Sinanovim saradnicima, nema spomena o Ramadan-agi. Ne spominje ga ni Ibrahim Koniali u svom radu „Mimar Kodža Sinan“.

U svakom slučaju radi se o izvanrednom majstoru, koji svoje djelo uvede u red najuspjelijih jednodostupnih džamija na cijeloj teritoriji turske carevine. Džamija je tako majstorski građena od klesane sedre da se ima dojam da je slivena od jednog komada. Kocku, tijelo džamije, nadvisuje ogromno kube, čiji ritam nastavlja tri manja kubeta iznad sofa. Svom tom harmonijom caruje najvitkija munara u našoj zemlji.

Šta je to što plijeni pažnju posjetioca koji se nađe ispred ili unutar ove džamije? Da li je to sklad proporcija ili su to zidne slikarije? Da li su to klesarski radovi ili kaligrafija? Nažalost prekrasnih drvenih sofa iz Čelebijina doba više nema. Eho njihove drvorezbarske ornamentike osjeća se u raskošnoj cvjetnoj i geometrijskoj dekoraciji mihraba, mimbera i mahfila.

Narodna predaja kazuje da je hairsahibija Nazir doveo neimare iz Azije. Iz Čelebijina zapisa, u kome se spominje da „je (Nazir) raznim umjetnicima, koji su iz svih krajeva donijeli dobrotvoru na poklon po jedan umjetnički svoj rad, dao odgovarajuću nagradu“, može se zaključiti da je džamija djelo tmskoga rada. Vjerovatno su se pri gradnji našli zajedno arhitekta Ramadan-aga, vajar, slikar, drvorezbar i kaligraf. Njihov dolazak u Foču je, možda, rezultat

Pred Aladžom

**SELAM ALEJKUM,
DŽENNETSKA HURIJO!**

Ispod ješil kubeta bljesnu sedefli školjka, ibrišimom vezena. Nadvisi je fildiš minaret, što sa derdan-šerefeta prosu svoje endžije: ...hajje ales-salah... I kao hudam, koji se odaziva glasu svoga gospodara, tako se i mumini odazivaše pozivu svoga Gospodara... vaktus-salati! Pomicale su namašćije kroz mirise pitomih sokaka ka svome kaj-naku. „Kad kametis-salah“. Otvarale su se lati kamenoga cvijeta od snage riječi i oslobođenih duša.

Koga sihirbaza ruka to bijaše te iskova bejazi zambak?! Koji to šair spjeva okamenjenu ilahiju?!

Blista svjetlošću nagišli školjka prevučena tavljom, po kojoj ruka ravna Behtazovoj, izveze biserdžik. Na nurli mihrab zenger nabaci kutniju poprskanu merdžanom i koješil zumurutom. Nezemaljskom rukom marangoz dotače mimber: razigra se piruz i jakut, išlema i jalduz. Zatreperi čitma mahfila od đumišli behara. Gdje bi Manijev kist kad se se gajb nastani iza laleli prostora? Kakav se to hunjer u majstoru skrio? Kao da Šahkulova ruka zaognu ovaj tašli munadžat u čičekli džanfez i čarobnom kretanjom nabaci dževahir i rešmeta u njega!

Razmota se zlatna i srebrena nit sa juma-ka te naveze „rumi“ i „hataji“ šare i ukrase. Zamirisa gokmavi jorgovan. Prosu se jag iz šekaika mor-meneviš boje. Prsnu krv iz srca aspurli katmera. Kasum-paša podsjeti na jesen i odlaske, jer umur je fani. Zelenkada razbaca šafrani sunca pod biljurno kube. Sjevernu atlas mavi zumbula. Srmali selvija nanese mirise sakaza. Klobadani povežaše struke pembe šeboja, a sutmavi jasnim sejlan razasu.

Kad sabahile tujur-šah razapne srmadal svojih krila i prošara mašrik barudi bojom, Aladža-baša podigne čatkiju sa lica svoga. Ogleda se u ajne, što ga rosa stvori. Jarabi! Bukti rosa od ljepote. Prska rosa! Prska ajna!

Zastane gezgindžija pred zinetom, što si istifanom minaret opasao. Vidje li igdje te ljepote? Blješti adidar kroz zeleni obruč. Pruža zrake suncu u zevalu. U ahšam, kad se svjetlost đuna zakrije za meneviš oblake na magrebu, navlači ljepota mrakom vezeni kumaš. Tone lagano u san, okružena nijemim mezarima, dok joj ruja nanosi nafilu tehijjetul-mesdžid zalutalog mutekije.

čestih boravaka vakifa u Carigradu. Sve ovo još ne znači da i domaći klesari, naročito oni iz Primorja, nisu radili na ovome blistavome čedu osmanlijskog graditeljstva. Za njih se sigurno zna da su bili dobri poznavaoi dekorativnih elemenata osmanskog stila.

U jednom dokumentu iz 1588. godine džamija se spominje pod imenom „Aladža“, što na arapskom znači „Šarena“. Iz ovoga slijedi da je džamija odmah pri gradnji bila bogato islikana i dekorisana. Zidne dekoracije bile su izrađene rijetkom tempera bojom. Na vanjskom zidu su se fragmentarno očuvale dvije ornamentalne plohe u obliku orijentalnog ćilima. Ove prvobitne slikarije zadivile su stotinjak godina kasnije Evliju Čelebiju, te on 1664. godine zapisa: „Sav jugozapadni zid sofe išaran je raznovrsnim šarama, ravnim Behtazovu, Manijevu i Šahkulovu kistu“. A na samom zidu sofe, desno od ulaza, zapisa na perzijskom jeziku, talik pismom: „Sefer kerdem beher šehri residem, velakin enčunan daji - nedidem“, što u prevodu znači: „Putovao sam i u mnoge gradove dohodio, ali ovakvo mjesto još nisam vidio“. Ispod ovoga nalazi se u tri reda dopisano sitnim nesh pismom:

Foto: Iz arhive GHB

Alahu avni ve la siv...

(ovdje je tekst oštećen)

Ketebehu... (de/duhu Evlija Sene 1074.

Prevod ovoga natpisa znači: „Alah mi je pomoćnik i nema drugog (pomoćnika). Ovo je zapisao rob (Božiji) „Evlija, godine 1074. (1664.).“

Glavni elementi ornamenta, čijeg majstora nažalost ne znamo, uzeti su iz tadašnjih carigradskih uobičajenih uzoraka perzijske provenijencije. To je gotovo usamljen pokušaj da se u naše monumentalne zgrade turskog vremena ubaci kao zidna dekoracija orijentalna slikana ornamentika.

Govoreći o slikanim dekoracijama Aladže ne može se mimoći činjenica da je u 16. vijeku priličan broj dekorativnih slikara Bosanaca radio u Carigradu. Sasvim je prirodna pomisao da je Aladžu oslikao upravo domaći sin. Najzad i osnivač džamije je bio Bosanac, koji je možda, unajmio „svoje gore list“ za njeno ukrašavanje. Od slikara iz Bosne, koji su u to vrijeme bili zaposleni u Carigradu, više puta se spominju Mehmed, Husein, Ferhad i Iskender. Po riječima rahmetli Fehima Spahe neki Osman otišao je u 16. vijeku iz Bosne u Carigrad, gdje je izvršio veliki uticaj na tadašnje slikarstvo u Turskoj.

Ovo se vjerovatno odnosilo na turskog slikara 16. vijeka Osmana, rodom Bosanca, koga N. Nerk naročito ističe u svome djelu „La peinture turque, Ankara 1950.“

Jedinstvenom doživljaju ove džamije doprinose i omanji harem oko nje, kao i kapija, ograda, šadrvan, češma i turbe. Turbe otvorenog tipa sa kubetom od sedre, koga drže četiri kamena stuba, dao je osnivač džamije Hasan Nazir podići za sebe. Međutim, iste godine u ljeto kad je džamija dovršena umrije mu sin Ibrahimbeg, te njega pokopaše u turbe. Na kamenom sarkofagu iznad mezara „Ibrahimbega, sina Hasana Čelebije Nazira“ nalaze se veoma dugi i uski nišani sa suptilno izrađenim turbanom na bašluku. Isti se takvi nišani nalaze iza džamije na kaburu njegovoga oca Hasana Nazira, koji je umro 1553. godine. Turban, koji se nalazio na njegovome bašluku, dugom 150 cm, zagubljen je u vohoru prošloga rata.

Smještena usred bujne vegetacije i malo postrana, Aladža ostaje nevidljiva oku prolaznika. Prava je šteta da nema vidljivih oznaka u gradu i pri samom ulazu u njega, koje bi upućivale goste i prolaznike na ovu, zaista, izuzetnu ljepotu.

NELA BERAN

Aladža nam se vratila

Preporod BROJ 09/ 1139 • 1. MAJ 2019

8

Foto: Arhplus

470 GODINA Aladže džamije u Foči

.....
REMZIJA PITIĆ

Uzdizanje

Ponovna izgradnja Aladža džamije u Foči završena je tačno na njenu četrstotinju godišnjicu izgradnje. Taj jubilej, ta silna stoljeća, tih 470 godina govore o nama, o našoj povijesti, tradiciji, usponima i padovima. Toliko godina ljepote, arhitektonskog bisera, ali i muslimanske zajednice uz Aladžu je jubilej vrijedan svake pažnje i dostojan ponosa našeg naroda. U subotu 4. maja sa početkom u 11.00 sati, ako Bog da, planirano je njeno svečano otvorenje. Ponovo izgrađena Aladža i dalje će biti arhitektonski biser, ući će u svoju 471 godinu, ali ništa više nije isto osim nje same. Pa, nije, čak, ni ona ista osim u arhitektonskom smislu.

Ova veličanstvena zadužbina Hasana Nazira stoljećima je svojom ljepotom plijenila izazivajući divljenje svakog dobronamjernog Božijeg stvorenja. Sve do 2. augusta 1992. godine. Tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu potpuno je uništena, a njeni ostaci planskom akcijom su uklonjeni sa lokaliteta gdje je stoljećima stajala. Aladžu nije srušio bijes pojedinca, nije ju minirala neodgovorna grupa „pijanih mladića“. Aladža je uništena sistemski, planski, organizirano u sklopu projekta uništenja našeg naroda i njegove kulture na obalama Drine. Zajedno sa Aladžom srušeno je i drugih 10 Božijih kuća u

gradu Foči. Islamska zajednica je obnovila do sada tri: Atik Ali-pašinu džamiju, džamiju Bajazida Velije - Carevu, čije je otvorenje bilo 12. maja 2017. godine i sada Aladžu.

Prema svim relevantnim pokazateljima Foča je bila jedan od najljepših gradova, grad muzej, na cijelom Balkanu i grad koji se u arhitektonskom smislu mogao nositi sa Sarajevom, Mostarom i Livnom. Njen geografski položaj na granici sa Crnom Gorom, nažalost, nije joj uvijek bio prednost već veliki usud. Stoljećima su karavane iz Dubrovnika prolazile Fočom i to neposredno pored Aladža džamije. Pa dalje na istok i obratno. Taj geografski položaj, na raskršnici puteva omogućio je takav veličanstveni razvoj grada na dvije rijeke. Ali, taj geografski položaj je, također, smetao đavolovim slugama koji ne mogu podnijeti ljepotu, naročito onu izgrađenu u Božije ime. Sve što je dragi Bog dao u ovom gradu je zadivljujuće savršenstvo Njegovog stvaranja. Čehotina i Drina na kojima leži Foča, te dvije rijeke kao da su iz Dženneta. A, ipak kad pogledamo povijest i stradanje našeg naroda, ta silna krv nevinog čovjeka što stoljećima teče Drinom, kao da je sam đavo svoj krvavi pir provodio baš ovdje, i kao da je to radio baš što ne može podnijeti ljepotu Božijeg stvaranja.

U takvom ambijentu, u takvom prirodnom okruženju nastala je naša Aladža. Nju nije sagradila ruka majstora. Nju je sagradila plemenita duša Hasana Nazira. Samo plemenite duše mogu u sebi izgraditi takvu ljepotu, a majstor je samo zadužen da toj plemenitoj ljepoti duše da

Aladža nam se vratila

dunjalučki okvir. Jer, džamija nije ništa apstraktno. Nije čak ini ono vidljivo u konačnici. Ona je odsjaj ljudske duše koja se vidi u vremenu i prostoru. Graditi Božije kuće na korist ljudima veličanstveni je čin pobožnosti, predanosti Bogu Dragome. Rušiti Božije kuće je napad na Boga Dragoga. Jer, džamija je Njegova kuća. Možemo danas biti ponosni što pripadamo graditeljima, a ne rušiteljima. Možemo biti sretni i zahvalni Gospodaru Svih svjetova što je baš nama učinio čast i dao nam u zadatak da se uzdižemo sa uzdizanjem Aladže.

U kakvim okolnostima dočekujemo njeno otvorenje

Foča danas nema stalnoga džemata. Aladža nema svoga džemata. Njene džematlije su pobile, protjerane. Blizu pet hiljada Fočaka su na različite načine izgubili živote tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu. Preko 700 žrtava se još uvijek vode kao nestali. Foča je grad u kome su zločinci naročito bili okrutni prema ženama. Preživjeli su se snašli nekako, tamo negdje daleko od Aladže. Ta trauma zločina koja traje više od stoljeća ostavila je tragove na ljudima, duboke tragove koje nije moguće izbrisati. Nije moguće se postaviti i ponašati kao da se ništa nije desilo. Ali, ne treba ni davati za pravo onima koji su upravo htjeli postići takav efekat.

U Foči, u samom gradu, živi jedna mala zajednica muslimana sastavljena od uglavnom starijih ljudi. Imami koji su živjeli i radili u Foči sve ove godine pokušavali su tu malu zajednicu držati na okupu. Svaki naš čovjek ima svoju vlastitu brigu, svoju vlastitu tugu, svoju vlastitu bol. Valja nam se s tim nositi, razumjeti ih i prihvatiti. Zahvalni smo našim imamima na njihovom doprinosu. Nije to bio nimalo jednostavan i lak zadatak. Asim ef. Karović, Besim ef. Hodžić, Faruk ef. Džankić, Dženan ef. Krajišnik učinili su koliko su mogli, znali i umjeli. To možemo reći i za Fadil-ef. Arifovića, Miralem-ef. Hodžića i Salem-ef. Čemu imame u džematima Jeleč, Tjentište i Mrežica. Posljednjih godina nisu zabilježeni nikakvi značajniji problemi usmjereni prema toj maloj zajednici muslimana. Pa, i gradnja Aladže se odvijala u potpuno normalnom ambijentu bez ijednog incidenta. Nadamo se i molimo Dragoga Boga da tako i ostane.

Šta je nama Aladža

To je najčešće pitanje koje nam ljudi postavljaju kada dođu da obidu ovu džamiju. Nema

tu pametnog odgovora, ali nema ni potrebe za dugim objašnjenjima. Aladža je, ili će biti, nama ono što mi od nje učinimo. Puno dobrih ljudi je doprinijelo njenoj izgradnji. Hvala im svima. Ali, život Aladže i naš život sa Aladžom biće ono što mi uradimo sa svoje strane. Aladža je prilika da se saberemo, da se malo zamislimo, da malo sjedemo sa sobom i planiramo šta nam je raditi nakon njenoga otvaranja. Dosta toga smo već uradili. Napravili smo neke pretpostavke da se dižemo sa Aladžom. Njena izgradnja je već pokrenula neke procese kojih ranije nije bilo. Trudili smo se sve ove godine da nakon otvorenja ne ostane sama. Svjesni smo činjenice da nema džemata, da nema dovoljno ljudi koji bi došli obaviti namaz u Aladži. Ali, nećemo samo čekati da se desi kakvo čudo. Nećemo se jadati nikome. Zasukali smo rukave i „tražimo“ razloge da dođemo, da se okupimo i da ljude dovedemo u Foču. Ako postoji neki termin koji bismo mogli koristiti kao sinonim za Aladžu sada onda je to uzdizanje, njeno i naše. Zajedničko. Uzdizanje iz svih naših nenamjernih i namjernih promašaja. Vrijeme je za dostojanstvo ljudsko u pokornosti Bogu, predanost Njemu, na korist ljudima. Vrijeme je za sve to sa Aladžom. Za sve nas.

Već ovoga ramazana Aladža će, ako Bog da, živjeti jedan od svojih najljepših ramazana u zadnjih nekoliko decenija, računajući i one prije njenog rušenja. Planirali smo da imamo iftar svaku noć u ramazanu. Trudićemo se da napunimo džamiju na teravih namazu. Već smo isplanirali itikaf, Lejletu-l-Kadr kao centralni program za Muftijstvo goraždansko i, naravno, ramazanski bajram namaz ćemo klanjati u Aladži. Mukabela, ramazanski zikir i dova za Domovinu biće još neki od naših ramazanskih sadržaja ove 2019. godine.

Tokom godine ćemo nastaviti sa različitim sadržajima obilježavanja 470 godina Aladža džamije i time ovu godinu učiniti obilježenom ovim velikim jubilejom. Ovi naši pokušaji uzdizanja zajedno sa Aladžom nisu mali koraci u ambijentu i okolnostima u kojima djelujemo i radimo. Oni su naš doprinos boljem sutra i naš dug prema svakome šehidu čija je plemenita duša našla smiraj kod Svoga Gospodara.

Hvala svima koji su doprinijeli da se Aladža uzdigne. Hvala svima koji okupljaju ovu malo zajednicu vjernika. Hvala našim prijateljima koji nas podržavaju u našim projektima. Molim Gospodara da ih sve za to nagradi bez računa ikakva.

Dolaziti Aladži znači dolaziti sebi.

Andrej Andrejević: Aladža džamija u Foči

Naučno memorisanje džamije kao spomenika

MEHO MANJGO

Od svoga osnivanja pa do danas Aladža džamija je kao izuzetno arhitektonsko ostvarenje i dio svjetske baštine privlačila pažnju kako običnih ljudi, tako i diplomata, putopisaca, arhitekata, domaćih i stranih istraživača. Jednu od najimpresivnijih zabilješki o džamiji ostavio je Evlija Čelebi, osmanski putopisac 17. stoljeća, da džamiji „ravne nema u Bosanskom ejaletu“, te da je sa „stanovišta građevinske geometrije, utrošeno toliko truda, toliko ukusa, toliko finoće i ostvareno toliko ljupkosti, da ovakvu impresivnost nije ostvario nijedan neimar na zemaljskoj kugli.“

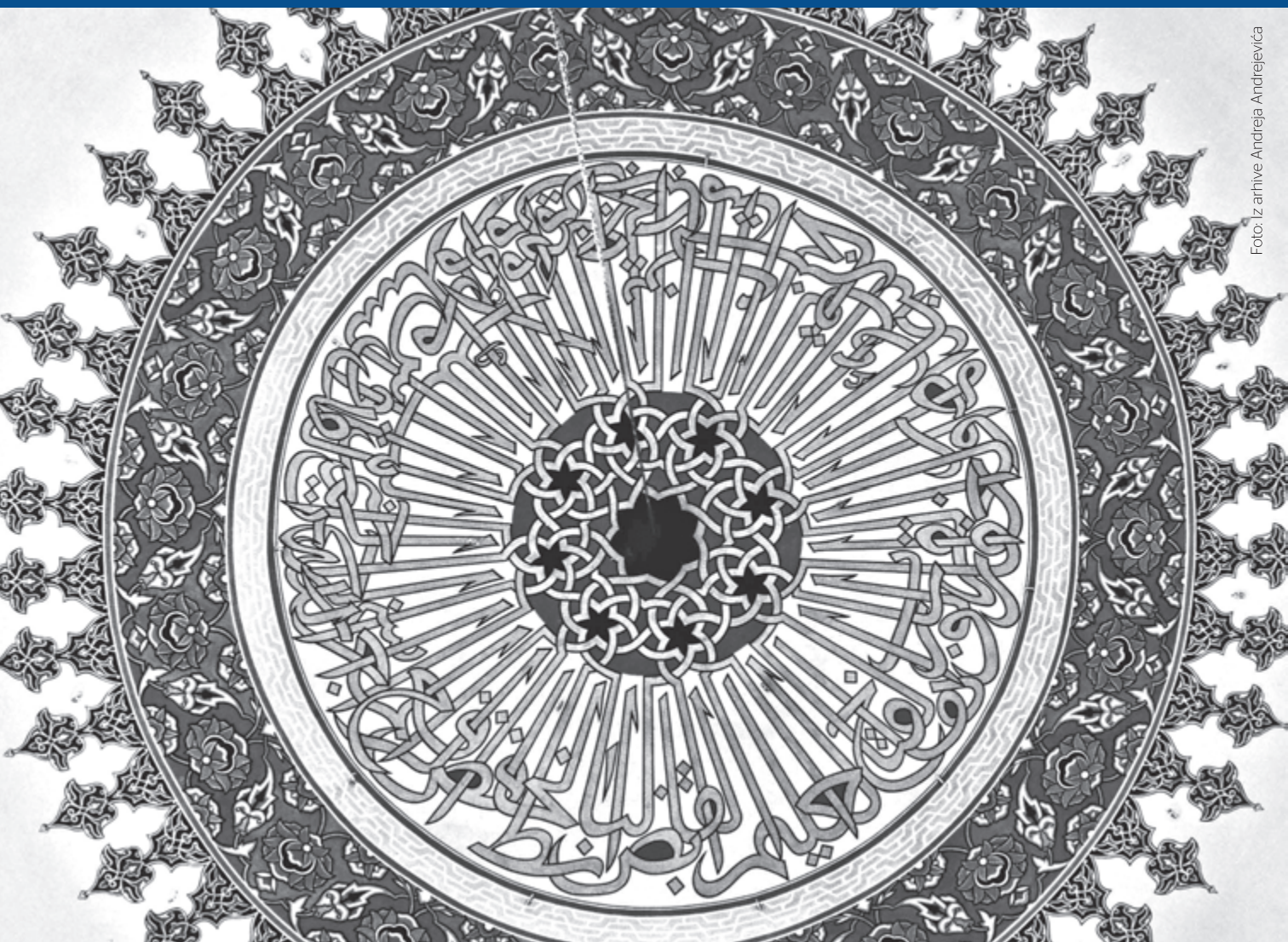
Aladža - predmet naučnih istraživanja

Od kraja 19. stoljeća pa do šezdesetih godina 20. stoljeća, otkrivajući i donoseći nove činjenice i podatke o Aladža džamiji su između ostalih pisali M. Zarzycki, E. Arndt i A. Stratimorović (*Glasnik zemaljskog muzeja*, II, 1891.), Č. Truhelka (*Turško-slavenski spomenici Dubrovačke arhive*, Sarajevo, 1911.), S. Kemura (*Gajret*, XIV, 1933.), A. Bejtić

(*El-Hidaje*, IV, 1943.), M. Mujezinović (*Glasnik VIS-a*, II, 1951., *Naše starine*, IV, 1957.), Z. Kajmaković (*Naše starine*, VII, 1960.), S. Tihić (*Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU*, XI, 1963.), H. Redžić (*Naše starine*, X, 1965) i drugi.

Do polovine 20. stoljeća napisano je nekoliko interesantnih i značajnih naučnih i stručnih radova, međutim tek sa pojavom monografije „Aladža džamija u Foči“ ovaj kulturno-historijski spomenik dobio je svoju prvu cjelovitu monografiju. Njen autor je bio Andrej Andrejević (1935-1991), profesor na Katedri za istoriju umjetnosti Filozofskog fakulteta u Beogradu, gdje je dugo godina predavao islamsku umjetnost. Iz njegove bogate biografije saznajemo da je gotovo cijeli svoj život posvetio proučavanju islamske umjetnosti. U istraživanju se nije ograničio samo na osmansku umjetnost, već je putovao po Iranu, Pakistanu i Centralnoj Aziji upoznavajući različite stilove islamske umjetnosti. Kao rezultat predanog rada nastale su dvije kapitalne studije. Prva knjiga, o kojoj će biti više kazano u nastavku rada, posvećena je Aladža džamiji u Foči, a nastala je kao prerađena magistarske teze odbranjene na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1970. godine, dok je druga knjiga prerada doktorske disertacije odbranjene na istom fakultetu 1980. godine, a posvećena je kupolnim džamijama u Jugoslaviji u 16. stoljeću.

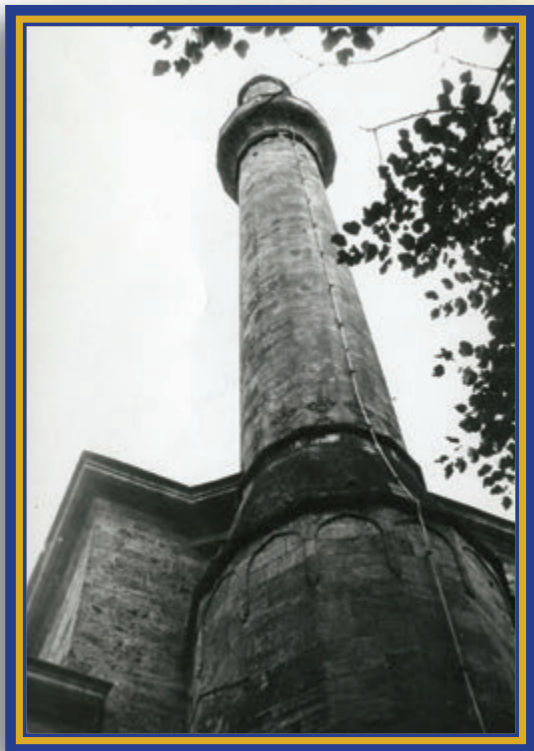

Foto: Iz arhive Andreja Andrejevića

Prva cjelovita monografija

Knjiga Andreja Andrejevića *Aladža džamija u Foči*, štampana je 1972. godine u Beogradu u izdanju Instituta za istoriju umetnosti. Urednik knjige Vojislav Korać kazao je da Andrejevićeva monografija govori o „jednom od najboljih dela islamske umetnosti na našem tlu“, te da je cilj štampanja ove knjige „doprinos proučavanju umetnosti koja je za našu kulturnu istoriju značajna po vremenu trajanja, obimu i opštim vrednotama.“

Prvi dio knjige bavi se odlikama i karakteristikama osmanske umjetnosti 16. stoljeća, zatim Fočom kao mjestom u kojem je podignuta džamija kao i osnivačem džamije Hasanom Nazirom. Glavnina Andrejevićeve knjige, čemu smo posvetili većinu ovog teksta, odnosi se na detaljno opisivanje i analizu arhitekture, arhitektonske dekoracije i zidnog slikarstva Aladža džamije, a na samom kraju autor iznosi korisne informacije o neimarima, majstorima izvođačima, historiji i značaju Aladža kao reprezentativnog spomenika islamske umjetnosti.

Opisujući detaljno arhitekturu Aladža džamije Andrejević naglašava da su se samo rijetki istraživači bavili njenom arhitekturom, što zbog „skromnog poznavanja suvremene turske umetnosti“, što zbog relativno komplikovanog ornamentalnog repertoara, koji je u džamiji zastupljen u vidu klesanog i slikanog ukrasa. Po mišljenju Andrejevića Aladža džamija je „najljepša i najprostranija džamija sa kupolom u Foči“, po svojim dimenzijama „spada u red džamija srednje veličine, a po svom tipu spada u red veoma arhaičnih turskih građevina.“ Najvećim dijelom džamija je zidana „pravilnim kvaderima žučkaste

cigle, koja je neobično pažljivo obrađena; boljim kamenom, krečnjakom, izvedeni su kod nje trem, minaret, portal, svi venci, doprozornici i nadprozornici, a u unutrašnjosti svi bogato ukrašeni delovi kamenog nameštaja; opekama su, međutim, građene samo tri manje kupole na tremu.“

Raskošna dekorativna plastika, koja se u unutrašnjosti džamije prožimala na mihrabu, minberu i mahfilu, svojom ljepotom i bogatstvom se izdvajala među svim ostalim spomenicima na prostoru tadašnje Jugoslavije. Reprezentativni mihrab, „po svojim dimenzijama i lepoti klesanog ukrasa nema premca na našem tlu“, ističe Andrejević. Međutim, za njega je impozantni kameni mihrab glavni ukras unutrašnjosti džamije koji se po dimenzijama ne izdvaja u odnosu na druge mihrabe bosanskih džamija, „ali je zato plastična dekoracija što prekriva njegove površine, izuzetne lepote.“

Prema mišljenju Andreja Andrejevića „mnogo više od arhitekture i dekorativne plastike Aladžu džamiju je proslavilo njeno zidno slikarstvo“, a prema njegovim riječima nastalo je neposredno po završetku džamije i svakako prije 1553. godine kada je umro njen osnivač. Zidno slikarstvo prekrivalo je gotovo cijelu džamiju: „sfernu površinu kupole, sve četiri trompe, delove običnih zidova u unutrašnjosti i spoljni zid džamije pod tremom.“ Međutim, do vremena nastanka Andrejevićeve knjige očuvani su samo fragmenti zidnog slikarstva u unutrašnjosti i na trijemu džamije, da bi i te ukrase zajedno sa cijelom džamijom srpski agresori uništili u posljednjoj agresiji na Bosnu i Hercegovinu.

Andrej Andrejević smatra da je Aladža džamija imala znatnog utjecaja pri gradnji kasnijih spomenika islamske umjetnosti na prostoru bivše Jugoslavije. Njena arhitektura i dekorativna plastika služile su kao uzor pri gradnji Karađoz-begove džamije u Mostaru, Kadi Osman-efendijine džamije u Foči, zatim pri gradnji džamije Sinan-bega Boljanića u Čajniču, Hadži Ahmeda Dukataru u Livnu i drugih džamija.

Osim toga, Andrejević navodi da je ova džamija, među spomenicima islamske umjetnosti, „po svojim sveukupnim likovnim odlikama ravna ili čak vrednija od nekih do sada najčešće isticanih zdanja: Gazi Husrev-begove džamije u Sarajevu, Starog mosta u Mostaru, Mustafa-pašine džamije i Kuršumli hana u Skoplju, Sokolovićeve ćuprije u Višegradu. Štaviše ona i u širim okvirima osmanlijske umetnosti može da stane u isti red sa manjim zadužbinama Sinanovog doba u samom Carigradu. Premda izvođeni sa manje sredstava i u skromnijem materijalu, arhitekturu, slikarstvo i platisku Aladža džamije odlikuje skoro isti umetnički nivo koji je u to vreme negovan u prestonici.“

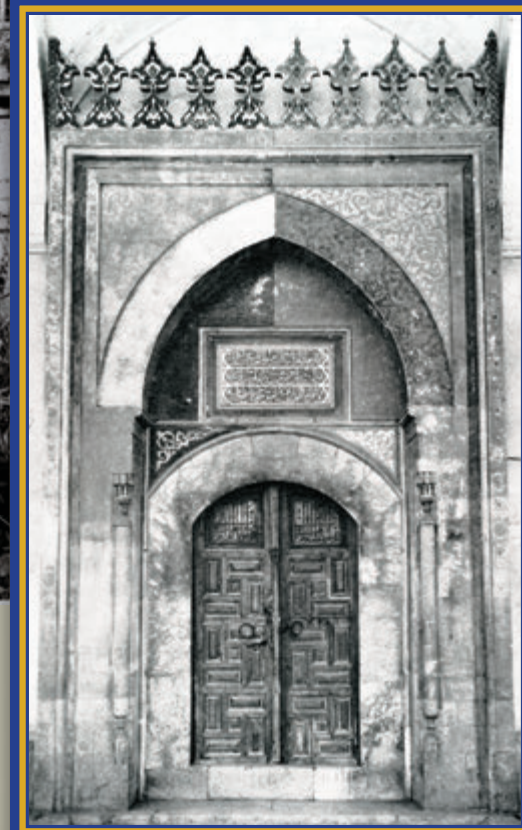

Foto: Iz arhive Andreja Andrejevića

Kad je nauci cilj istina - dobijemo rješenja

U kratkom pregledu osnovnih pitanja i problema kojima se Andrej Andrejević bavi u svojoj knjizi jasno uočavamo njenu višestruku svrhovitost i značaj. Imajući u vidu da su mnogobrojni spomenici islamske umjetnosti na prostoru Bosne i Hercegovine i šire nedovoljno poznati naučnoj i široj javnosti, te da su određeni spomenici u stručnoj literaturi obarađivani najčešće u domenu užeg interesovanja njihovih ispitivača (historičara, arhitekata, epigrafičara, etnologa), Andrejević je pristupio izradi monografije s namjerom da javnosti pruži jednu zaokruženu cjelinu o Aladža džamiji. Ne upuštajući se u ocjenu koliko je autor uspio u nakani, jer je to stvar kompetentnih stručnjaka iz ove oblasti, ipak smatramo da ona može poslužiti kao primjer za proučavanje i valoriziranje i drugih objekata islamske kulture. Svrhovitost pisanja ovakvih monografija ogleda se u činjenici da mnogobrojni naši kulturni spomenici nisu ni izbliza proučeni i valorizirani, da su podaci o njima rasuti u brojnim arhivama i tekstovima objavljenim u

različitim periodičnim publikacijama, te da je veliki broj spomenika već davno nestao sa lica zemlje, noseći sa sobom u nepovrat sve one vrijednosti kojima bi se i mnogo veće kulture nego što je naša ponosile.

Monografija, između ostalog, sadrži i posebno vrijedne ilustracije u vidu crteža i fotografija, ali i podatke koji su rezultat jednog ozbiljnog naučnog rada. Knjiga Andreja Andrejevića je jedinstven primjer naučnog memorisanja džamije kao spomenika u Bosni i Hercegovini, a nedostatak takvih knjiga poput knjige o Aladža džamiji predstavljao je i predstavlja ozbiljne poteškoće prilikom restauracija i rekonstrukcija džamija u Bosni i Hercegovini nakon ratnih razaranja iz perioda agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. Ova monografija sadržajem zavrjeđuje pažnju na svim katedrama na kojima se direktno ili indirektno proučava islamska umjetnost, te ističemo da nas raduje vijest da je knjiga od strane izdavača „Avlija“ iz Rožaja doživjela svoje drugo i dopunjeno izdanje u kojem su uvrštene do sada neobjavljene fotografije Aladža džamije. Knjigu za štampu je priredio Stanislav Živkov kod koga se nalazi intelektualna zaostavština: rukopisi, fotografije, planovi i crteži Andreja Andrejevića.

Foto: Arhiplus

Ponovna izgradnja Aladža džamije

Aladža džamija, Šarena džamija, džamija Hasana Nezira izgrađena je 1549, odnosno 957. godine po Hidžri, u Foči.

Mjesto i ostatke graditeljske cjeline džamije Hasana Nazira, Aladža džamije u Foči, Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika u Bosni i Hercegovini, na sjednici održanoj od 6. do 10. jula 2004. godine, proglasila je nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. Aladža je ovom odlukom uvrštena u kulturnu baštinu Bosne i Hercegovine, ali i na listu spomenika svjetske baštine pri UNESCO-u. Aladžu je prema kazivanju Evlije Čelebije izgradio bliski saradnik Mimara Sinana Ramadan-aga. Spada u kategoriju većih džamija i prva je džamija u Bosni i Hercegovini izgrađena u klasičnom osmanskome stilu, te kao takva poslužila kao uzor za mnoge kasnije izgrađene džamije u Bosni i Hercegovini.

Godine 1992. miniran je i potpuno uništen kompleks Aladža džamije u Foči sa objektima koji mu pripadaju: turbetom Ibrahima, sina osnivača džamije, mezarima koji su se nalazili istočno, južno i zapadno od džamije i nadgrobni spomenikom osnivača Hasana Nazira, šadrvanom i česmom u zidu dvorišta, kamenim zidom na jugoistočnoj strani, veći potez kamenog zida na jugozapadnoj strani, južnoj i zapadnoj kapiji, a svi ostaci kamionima su odvezeni u korito rijeke Drine.¹

Početak procesa ponovne izgradnje

Potpisivanjem protokola između Direkcije Vakufa Republike Turske i Vakufske direkcije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, 2014. godine započeo je proces ponovne izgradnje, odnosno historijske rekonstrukcije graditeljske cjeline. Međutim početak procesa rekonstrukcije zapravo počinje 10 godina ranije, kada su prilikom uviđaja na lokalitetu potencijalne masovne grobnice u blizini željeznog mosta na Drini u Foči pronađeni fragmenti trijema, profilisanih vijenaca i dijelovi stubova koji su bez ikakve sumnje pripadali Aladži. Veliki broj fragmenata pronađen je na dvije lokacije, te je uslijedio dugotrajan posao njihovog vađenja, čišćenja, identifikacije i pohranjivanja. Istovremeno započinje i proces projektovanja. Sam početak radova na projektovanju uslijedio je nakon značajnih donacija od strane ISAR Vakufa Republike Turske, te Fonda američkih ambasadora za kulturno naslijeđe. IRCICA je napravila projekat postojećeg stanja, a zatim je urađen projekat restitucije, te idejni i glavni projekat rehabilitacije.

Potom je Republički zavod za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog naslijeđa, Ministarstva prosvjete i kulture RS izdao Saglasnost na Glavni projekat rehabilitacije Aladža džamije u Foči pod brojem 07/1.30/624-727/09, a Ministarstvo za prostorno uređenje, građevinarstvo

Foto: Arhiplus

i ekologiju RS izdalo Rješenje kojim se odobrava Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini, Medžlisi Islamske Zajednice u Foči, rehabilitacija vjerskog objekta Aladža džamija u Foči pod brojem 15-361-380/9.

U oktobru 2014. godine potpisan je ugovor sa izvođačem radova.

Dana 01.12.2014. održan je prvi sastanak svih učesnika u građenju na lokaciji kompleksa Aladža džamije i tom prilikom potpisan je Ugovor o vršenju Stručnog nadzora između Medžlisa Islamske zajednice Foča i firme Arhiplus d.o.o. iz Mostara.

Kamen po kamen

Početak radova 12.decembra 2014. obilježilo je polaganje prvog kamena u zidu koji su u svečanoj atmosferi i u prisustvu velikog broja zvaniča položili reisu-l-ulema Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini Husein ef. Kavazović i goraždan-ski muftija Remzija ef. Pitić.

„Arhiplus“ je formirao i imenovao nadzorni tim koji je u narednom periodu pratio svaki korak izgradnje. U tim su uključeni iskusni stručnjaci iz oblasti arhitekture i konzervacije, inženjeri građevine, konstrukteri i hidrotehničari, te elektro inženjer, kao i arheolog - historičar umjetnosti. U narednim danima izvršena je analiza i konsolidacija postojećih, očuvanih temelja

džamije, te započelo zidanje zidova džamije. Zidanje se vrši kamenom sedrom, iz kamenoloma otvorenog za ovu priliku, a iz kojeg je vađen kamen i za izvornu građevinu. Prvi snijeg 25. decembra 2014. označio je početak zime, odnosno početak zimske pauze u izgradnji. Naime, kako je i predviđeno izgradnja se vršila originalnim metodama i materijalima kakvi su korišteni u prvoj izgradnji. Zidovi su kompozitni, sa vanjske strane zidani pravilno rezanim blokovima kamena sedre, sa unutrašnje pritesanim blokovima krečnjaka, prevezani čeličnim „klanfama“ koje se zalijevaju olovom, a centralni dio zida je ispunjen od mješavine krečnog maltera i sitnijeg kamena. Kao vezivni materijal koristi se krečni malter spravljen prema recepturi starih majstora od gašenog, odležanog kreča - tzv. tuleka, drinskog ispranog i prosijanog pijeska i vode. Ovaj vezivni materijal ne podnosi mraz, te je zidanje zaustavljeno do proljeća i povratka povoljnih uslova za nastavak radova. Neimari su u ovom kratkom periodu uspjeli ozidati prvi metar zidova džamije. Zimska pauza iskorištena je za vađenje blokova sedre iz kamenoloma i njihovu radioničku pripremu.

Nedostatak izvedbenog projekta sa svim detaljima i tehnologijama izrade pojedinačnih elemenata je bio evidentan, pa je nadzorni tim preuzeo obavezu izrade svih potrebnih izvedbenih detalja, sukcesivno, kako proces izgradnje bude

Foto: Arhijepus

napredovao. Ova obaveza je do kraja ispoštovana, tako da je stvorena značajna zbirka dokumenta koji tretiraju upute za radioničku izradu i ugradnju svakog kamenog bloka bilo da se radi o konstruktivnim ili dekorativnim elementima džamije.

Uzdizanje iz pepela

20. aprila 2015. godine ponovo je otvoreno radilište u Foči. U naredne tri sedmice ozidan je slijedeći metar džamijskih zidova. Istovremeno prema radioničkim nacrtima teče rezanje kamena za izgradnju munare. Prvi redovi od pravilno izrezanih masivnih blokova tvrdog krečnjaka isporučeni su na radilište i početa njihova montaža. Do 06. juna ozidana su prva dva reda kamenih blokova munare. Nastavlja se uporedno zidanje zidova džamije i munare koji se iz konstruktivnih razloga „prevezuju“. Već 01. jula ozidano je pet metara zidova i dva metra munare. Prilikom zidanja munare uzidani su pronađeni fragmenti izvorne munare. Nakon prvih šest redova tvrdim kamenom krečnjakom - živcem, zidanje je nastavljeno miljevinom kako je bio urađen i izvorni objekat.

Predstavnici nadzornog tima stalno su vršili nadzor nad svakom etapom izgradnje, radioničke izrade iz pogonima izvođača i dobavljača kamena, te obilazili kamenolome, pozajmišta kamena sedre i miljevine koji se koriste u izgradnji.

U 2015. godini završeno je zidanje zidova i munare na visini od cca šest metara, pripremljena skela i platforma za trijem, pripremljene drvene remenate za izradu lukova trijema, te je 14. decembra zbog nepovoljnih vremenskih uslova gradilište zatvoreno i proglašena zimska pauza.

I u ovoj zimskoj pauzi vrijeme je iskorišteno za radioničke pripreme i izradu elemenata u radionici izvođača. Pripremljeni su stubovi trijema baze i kapiteli ovih stubova, kameni blokovi

lukova i zidova trijema. Jedan od pronađenih kapitela stubova pohranjen je u Zemaljskom muzeju Bosne i Hercegovine u Sarajevu. 29. 12. 2015. nadzorni tim zajedno sa izvođačem radova preuzeo je kapitel koji je poslužio kao model za izradu tri nedostajuća kapitela. Originalni kapitel je laserski skeniran. Detaljnom analizom utvrđeno je da je jedan ugao trajno oštećen i da se kao takav ne može koristiti. Donesena je odluka da se oštećeni dio ukloni. Specijalnim epoksidnim ljepljivom na mjestu uklonjenog dijela pozicioniran je kamen iste kvalitete, te izvršeno ručno oklesavanje prema uzoru na postojeći motiv. Ovaj kapitel biće ugrađen kao krajnji lijevi kapitel trijema džamije, a počivaće na stubu koji će u narednom periodu biti sastavljen od pronađenih fragmenata i zalijepljen istom metodom, te konstruktivno ispitan i testiran da se može ponovo ugraditi, te odgovoriti zahtjevima nosivosti kao i tri novoizrađena kamena stuba na trijemu. Tokom pauze, pod budnim okom nadzornog tima, nastavlja se radionička izrada kamenih blokova za zidanje munare, šerefu i ostale konstruktivne i dekorativne elemente.

03.03. 2016. godini radilište je ponovo otvoreno. Radovi u početku teku usporeno jer su se javljali periodi sa mrazom tokom kojih nije moguće zidanje.

Gradilište je 26. aprila obišla delegacija Generalne direkcije Vakufa Republike Turske na čelu sa direktorom Adnanom Ertemom. Izrazili su zadovoljstvo urađenim i zamolili da se ubrza tempo izgradnje.

U maju i junu postavljaju se baze stubova, stubovi i kapiteli trijema, te nakon ugradnje čeličnih zatega počinje montaža lukova trijema. Takođe se nastavlja zidanje munare. Istovremeno rastu zidovi džamije.

Tokom 2016. završeno je zidanje trijema, mukarnasa u unutrašnjim uglovima džamije, munara se zida do visine cca 23 metra. Počinje zidanje

turbeta, te se zidaju i ogradni zidovi kompleksa džamije i imamske kuće. U unutrašnjosti džamije postavljena je radna skela. Izvršena je selakcija i odabir originalnih fragmenata koji su ponovo ugrađeni na odgovarajuća mjesta tokom zidanja. Radi se naročito o dobro očuvanim segmentima zidnih vijenaca.

Čuvanje izvornog izgleda

U proljeće 2017. godine radovi se nastavljaju zidanjem šerefte na munari, te završnog dijela munare sa pripadajućom drvenom krovnom konstrukcijom. Ozidane su i kupolica trijema. U enterijeru džamije zidaju se rasteretni lukovi sa pripadajućim trompama, tambur na džamiji, element kojim sa kvadratne osnove objekat prelazi najprije u osmougaoni, a onda u kružni oblik neposredno pod kupolom. Po završetku zidanja osmougaonog tambura, montira se pomoćna drvena konstrukcija sastavljena od remenata koje će poslužiti za zidanje kupole.

Do kraja 2017. godine završeni su radovi na završetku kupole, postavljanju fasadne stolarije, što je omogućilo da se više ne prave zimske pauze, te se tokom zime prostor džamije zagrijavao. Ovo je omogućilo kompleksan proces unutrašnjeg malterisanja. Malter je spravljn po tradicionalnoj recepturi koja je djelimično tajna majstora, ali se sastoji od gašenog kreča, mljevene opeke, riječnog prosijanog pijeska uz mješanje suhe planinske trave u strogo određenim omjerima. Nakon sušenja maltera, zidovi i kupola su „gletovani“, takođe specijalno pripremljenim masama na bazi gašenog kreča i mermernog praha koji će kasnije omogućiti da se izvrši kvalitetno unutrašnje oslikavanje. Završeni su svi radovi na munari, te je uklonjena teška radna skela. U međuvremenu završeni su radovi na

postavljanju elektroinstalacija jake i slabe struje koje su urađene u skladu sa svim važećim propisima, te podrazumijevaju instalaciju rasvjete, utičnica, razglasa, te sigurnosne vatrodjave.

U 2018. godini nastavlja se sa radovima koji podrazumijevaju ugradnju unutrašnjih funkcionalnih elemenata koji su uglavnom rađeni od kamena, intenzivno dekorisani. Mihrab je bio urađen i uskladišten još prije početka radova na obnovi džamije, kao donacija Američke ambasade. Izvršena je njegova montaža. U radionici izvođača pripremljeni su minber i mahfil, te su u ovom periodu zauzeli svoje mjesto u džamiji. Pod je obložen kamenim pločama.

Iskusna ekipa dekoratera iz Turske radi na oslikavanju džamije prema prethodno urađenom projektu oslikavanja. Izvršena je detaljna analiza ranije primjenjivanih boja koje su pronađene u ostacima na originalnim fragmentima. Analizirana je skala boja korištenih u 16. stoljeću, te proučena raspoloživa dokumentacija, a potom su šifre boja uvrštene u projekat. Prilikom obavljanja ovih radova strogo se pridržava svih projektom predviđenih postupaka, te pravila struke.

Pristupilo se uređenju partera. Urađen je plato ispred džamije, staze oko objekta, zatravljene zelene površine. Prethodno je potpuno završeno turbe, a potom i šadrvan, i to njegov kameni i drveni dio. Zidaju se kapije i montiraju vratnice.

Tokom aprila 2019. radilo se na završnim radovima, čišćenju, finoj montaži rasvjetnih tijela i ostalim poslovima na pripremi svečanog otvorenja.

**SUAD DUGALIĆ
NUSRET GOLOŠ**

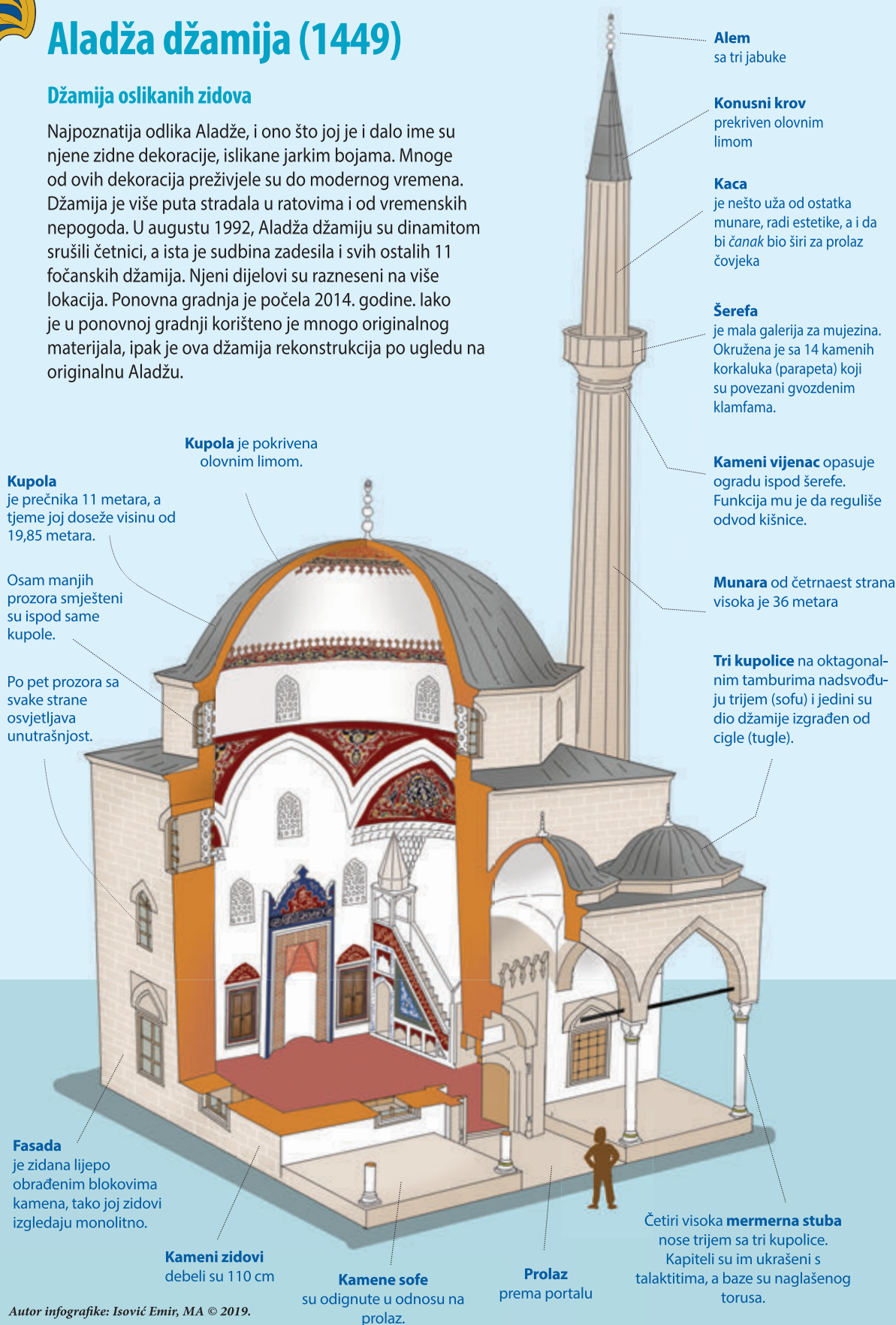
Foto: Arhplus

Aladža džamija (1449)

Džamija oslikanih zidova

Najpoznatija odlika Aladže, i ono što joj je i dalo ime su njene zidne dekoracije, islikane jarkim bojama. Mnoge od ovih dekoracija preživjele su do modernog vremena. Džamija je više puta stradala u ratovima i od vremenskih nepogoda. U augustu 1992, Aladža džamiju su dinamitom srušili četnici, a ista je sudbina zadesila i svih ostalih 11 fočanskih džamija. Njeni dijelovi su razneseni na više lokacija. Ponovna gradnja je počela 2014. godine. Iako je u ponovnoj gradnji korišteno je mnogo originalnog materijala, ipak je ova džamija rekonstrukcija po ugledu na originalnu Aladžu.

Autor infografike: Isović Emir, MA © 2019.